KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 25 — 1991 — ČÍSLO 1

OBSAH

KAČALA, J.: Vymedzenie pojmu jazyková suverenita 3
PISÁRČIKOVÁ, M.: Predponové slovesá *ukončiť, skončiť, dokončiť, zakončiť* 9
MLACEK, J.: Frazémy s radovými číslovkami ako svojimi zložkami 14

Rozličnosti

Nové slovo *stržniť/stržňovať*. J. Horecký 22
Sanitárny či sanitačný deň? Ľ. Sičáková 24

Správy a posudky

Dobrý preklad Kempelenovej knihy. J. Horecký . . . 25
Veľkomoravské záhady. I. Hrubaničová 27
Slovník diabetologickej terminológie. F. Šimon 30

Spytovali ste sa

Aj majster tesár sa utne? K. Hegerová 31

KULTÚRA SLOVA

1991

ROČNÍK 25

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ▪ ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV

VÝKONNÝ REDAKTOR
PaedDr. Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA
PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., prof. PhDr. Ján Findra, DrSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV, PhDr. František Kočiš, CSc., PhDr. Ivan Masár, PhDr. Mira Nábělková, CSc., PaedDr. Jozef Pavlovič, CSc., PhDr. Mária Pisárčiková, PaedDr. Matej Považaj, doc. PhDr. Anna Rýzková, CSc., doc. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 25 – 1991
ČÍSLO 1

Vymedzenie pojmu jazyková suverenita

JÁN KAČALA

Jazyková politika ako teória a prax pôsobenia politických síl alebo mocenských štruktúr v oblasti jazyka, prípadne jazykov je dôležitou a zároveň nevyhnutnou súčasťou politiky vo všeobecnosti. Cieľavedomé politické sily zákonite a prirodzene riešia otázky štátneho alebo úradného jazyka a rozsahu jeho používania na danom území, jeho zákonného kodifikovania, štátnej podpory jeho výskumu a odovzdávania výsledkov tohto výskumu praxi, jeho vyučovania a pod., prípadne z druhej strany otázky jazykov národnostných menšín a rozsahu paralelného používania týchto jazykov na istom území atď. Aj z tohto vymedzenia pôsobnosti jazykovej politiky vychodí, že jazykovopolitický aspekt je celospoločenský a ako taký by mal sledovať nadskupinové i nadosobné záujmy (teoretickým a praktickým otázkam jazykovej politiky je venovaný zborník *Jazyková politika a jazyková kultúra* z r. 1986).

Pri sústavnejšom sledovaní riešenia teoretických aj praktických otázok jazykovej politiky sa zároveň vynárajú niektoré nové javy, ktorým sa v jazykovede doteraz nevenovala potrebná pozornosť, resp. sa im nevenovala – osobitne v teoretickej rovine – takmer nijaká pozornosť. Medzi také javy patrí napríklad fenomén *jazykovej suverenity* alebo fenomén *tradície spisovného jazyka*. V našom príspevku chceme nastoliť a analyzovať práve otázku jazykovej suverenity, ktorá sa nám aj v komplexe jazykovej politiky ukazuje ako závažná a zároveň aktuálna. Systematická vedecká analýza pojmov a termínov používaných v okruhu jazykovej politiky a jazykovej kultúry je potrebná preto, aby sa teoretická i praktická činnosť v tejto sfére opierala o vedecké základy. Túto požiadavku vyzdvihujú teoretické koncepcie od čias Pražského lingvistického krúžku (porov. zborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* z r. 1932, najmä záverečné *Obecné zásady pro kulturu jazyka* na s. 245–258)

až po najnovšie *Tézy o jazykovej kultúre* pripravené jazykovedcami z bývalej NDR (Techtmeier a kol., 1987).

Suverenita je, pravdaže, politický a právny pojem, ale preto je výhodný aj na označenie istého typu jazykového správania príslušného spoločenstva, najmä politických aspektov tohto správania. *Suverenita* značí zvrchovanosť, nezávislosť pri spravovaní vlastných vecí. V encyklopedickom slovníku sa *suverenita* vykladá ako najvyššia moc štátu nad jeho územím a nezávislosť v medzinárodných vzťahoch (porov. Ilustrovaný encyklopedický slovník III, 1982, s. 471). To značí, že ten, koho táto črta vyznačuje, správa sa na svojom území alebo vo svojom vôbec ako plnoprávny majiteľ, ktorému do jeho neodňateľných práv nemôže nik iný zasahovať, v ničom ho na jeho území obmedzovať. Suverenita sa vzťahuje nielen na štát, ale aj na národ – v tejto súvislosti sa používa spojenie *národná suverenita;* tá má svoj výraz v zásade sebaurčovacieho práva národov a táto zásada, ako je známe, tvorí neoddeliteľnú súčasť Charty Organizácie Spojených národov.

Pojem suverenita v súvise s jazykom je síce nový, ale jeho prenesenie do oblasti jazyka je podobné ako prenesenie iných príbuzných alebo aj nepríbuzných pojmov: pojem *suverenita* používame v súvise s jazykom podobne, ako v ňom používame pojmy *jazyková politika, jazyková norma, jazyková kultúra* a viaceré ďalšie, ktoré do jazykovedy prešli takisto z iných sfér ľudskej činnosti: *politika* z oblasti politickej praxe, resp. z politológie, *norma* z oblasti etiky alebo vied o štáte a práve atď.

Jazykovú suverenitu vymedzujeme ako súhrn kultúrno-politických postojov istého (národného) spoločenstva prejavujúcich sa v jeho národnom jazyku, v zásadách a spôsoboch jeho regulovania, a to najmä v pomere tohto národného jazyka k iným, cudzím (národným) jazykom. Jazyková suverenita sa osobitne týka napríklad miery a spôsobu preberania jazykových prostriedkov z iných jazykov a prispôsobovania týchto jazykových prostriedkov zákonitostiam preberajúceho jazyka, spôsobu prekladania istých typov pomenovaní alebo istých konštrukcií do vlastného jazyka, spôsobu tvorenia názvov cudzích štátov vo vlastnom jazyku, zdomácňovania cudzích mien (napríklad takých, ako sú antické mená, ako sú mená všeobecne známych cudzích panovníkov, ako bol *Karol Veľký* a pod.). Ako vidno, označenie *jazyková suverenita* v uvedenom vymedzení má úzku vecnú i pomenúvaciu súvislosť s označeniami *štátna suverenita, národná suverenita* a je vlastne ich pokračovaním v okruhu jazyka.

Keď hovoríme o zásadách a spôsoboch regulovania spisovného jazyka a jeho používania v praxi, predovšetkým zdôrazňujeme, že tieto zásady a spôsoby by mali v zmysle národnej a jazykovej suverenity Slovákov vychádzať zo záujmov slovenského národa. Túto požiadavku podľa nášho presvedčenia spĺňajú predovšetkým *Tézy o slovenčine,* sformulované v druhej polovici šesťdesiatych rokov J. Ružičkom. (Autor ich predložil odbornej verejnosti

na vedeckej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v decembri r. 1966 a po prvý raz publikoval v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* z r. 1967.) Je charakteristické, že v období normalizácie bol za ne autor kritizovaný a táto kritika mala pre autora nepriaznivý politický aj odborný dosah. Tézy o slovenčine sa u nás od začiatku sedemdesiatych rokov prestali citovať a ani v jazykovokultúrnej a jazykovoporadenskej práci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa nemohli oficiálne uplatňovať. Tézy o slovenčine sú aj v súčasných podmienkach aktuálnym východiskom pri nastoľovaní a napĺňaní národnej dimenzie nášho odboru najmä v oblasti regulovania spisovného jazyka a jeho používania v spoločenskej aj individuálnej praxi.

Záväžným meradlom jazykovej suverenity je formulovanie vzťahov daného jazyka k iným jazykom. Už dávnejšie sa u nás vyslovila (a medzitým viac ráz zopakovala) zásada, že pri preberaní prostriedkov z iných jazykov je preberajúci jazyk aktívny a preberá iba to, čo potrebuje. Aj v tejto formulácii sa prejavuje suverenita preberajúceho jazyka. Pritom sa, pravdaže, vychádza z predpokladu, že preberajúci jazyk má vybudovaný a dobre fungujúci systém jazykových prostriedkov a že je natoľko stabilný, že ho vplyv iného jazyka nemôže rozrušiť alebo ho iný jazyk nemôže asimilovať. Postoj k cudzím a prevzatým slovám a iným prevzatým prostriedkom, pravdaže, nemôže byť v súčasnej situácii priamočiary a jednostranný. Treba brať do úvahy nielen terajší intenzívny medzinárodný styk a rastúcu výmenu informácií prostredníctvom jazyka, ktoré podmieňujú preberanie jazykových prostriedkov najmä z jazykov s veľkým medzinárodným dosahom a rozšírením, lež aj špecifickú situáciu jednotlivých spisovných jazykov, ich tradíciu a teóriu a prax ich kultivovania. Jazyková suverenita sa prejavuje v tom, že regulovaním miery a spôsobu preberania cudzojazyčných prostriedkov sa zabraňuje rozrušovaniu domáceho systému cudzími prvkami a sleduje sa cieľ, aby sa preberali iba potrebné alebo nevyhnutné prostriedky, za ktoré niet v domácom jazyku rovnocennej náhrady alebo by sa takáto náhrada musela veľmi prácne hľadať a propagovať. Jazyk sa teda prirodzene bráni nadmernému preberaniu prostriedkov z iných jazykov z dôvodov vlastnej stability a zachovania svojej identity. Špecifický zástoj medzi prvkami preberanými alebo prevzatými z iných jazykov majú internacionalizmy.

S preberaním cudzích slov je bezprostredne zviazaný proces odohrávajúci sa už po prevzatí slova, t. j. prispôsobenie alebo zdomácnenie slova, jeho zaraďovanie sa do domáceho hláskového, morfologického, syntaktického aj sémantického systému, ako aj do pravopisnej sústavy. Je to komplexný, hoci opäť nie vo všetkých zložkách priamočiary proces, v ktorom pomenovanie prevzaté z iného jazyka nadobúda postupne črty charakteristické pre domáci hláskový systém (bližší výklad podávame v práci Kačala, 1989, tam je aj ďalšia literatúra), pričom sa stabilizuje i jeho výslovnosť podmienená hláskovým systémom preberajúceho jazyka, ďalej morfologické črty (pri podstatných

menách ide tu najmä o zaradenie sa do skupiny mien podľa gramatického rodu a skloňovacieho vzoru podľa zakončenia) a syntaktické črty (najmä spájateľnosť s pomenovaniami inej alebo tej istej slovnodruhovej platnosti) a ustaľuje sa jeho sémantika a jeho miesto v sémantickom systéme jazyka. Celkove možno povedať, že suverenita preberajúceho jazyka pri procese zdomácňovania prevzatých pomenovaní sa uplatňuje veľmi výrazne, no uvedené čiastkové procesy nemusia byť symetrické, prípadne niektorý z týchto čiastkových procesov nemusí vôbec prebehnúť. Tak je to najmä pri zaraďovaní sa prevzatých slov do morfologického systému preberajúceho jazyka: isté typy podstatných mien napriek dlhému fungovaniu v novom jazyku sa síce zaradia do systému ako podstatné mená podľa gramatického rodu, ale ich nezvyčajné zakončenie už neumožňuje, aby sa zaradili aj do skloňovacieho vzoru, a tak zostávajú nesklonné – také sú v našom jazyku najmä podstatné mená na *-é: kliše, kupé* (sú stredného rodu), *ataše* (ako označenie mužskej osoby je v slovenčine mužského rodu).

Jazyková suverenita sa uplatňuje aj pri riešení problémov prekladu umeleckých, publicistických, vedeckých alebo prakticky orientovaných textov do cieľového jazyka. Prejavuje sa to napríklad pri voľbe ekvivalentov istých syntaktických konštrukcií charakteristických pre cudzie jazyky, ale menej bežných a či ustupujúcich v cieľovom jazyku. Tak je to povedzme pri prekladaní konštrukcií s opisným pasívom do slovenčiny, ktoré sú v germánskych alebo románskych jazykoch rovnocenné s aktívnymi konštrukciami v rovine systému aj normy, ale v slovenčine sú rovnocenné iba v rovine systému, kým v rovine normy ich pociťujeme ako okrajové. Preto je okrem iného aj výrazom suverenity nášho jazyka, ak germánske a románske pasívne konštrukcie prekladáme do slovenčiny zásadne pomocou aktívnych konštrukcií, prípadne pomocou prostriedkov zvratného pasíva. – Podobný problém badať pri prekladaní prechodníkových konštrukcií z ruštiny, v ktorej platia ako bežný vyjadrovací prostriedok, ale v slovenčine ich hodnotíme skôr ako prostriedok knižného vyjadrovania. Preto je plne odôvodnené pri prekladaní hľadať za ne také ekvivalenty, ktoré sú v slovenčine v centre jazykového systému, nie na jeho periférii; to sú v danom prípade predovšetkým samostatné vedľajšie alebo aj hlavné vety alebo prostriedky mennej kondenzácie (napríklad prechodník *nečakajúc* preložíme určitým slovesným tvarom *nečaká, nečakal* alebo predložkovým výtazom *bez čakania* atď.).

Jazyková suverenita stojí aj v pozadí toho, keď názvy cudzích štátov neprekladáme do nášho jazyka mechanicky, ako to badáme pri názve *Spolková republika Nemecko* (podľa *Bundesrepublik Deutschland*), ktorý sa v ostatných mesiacoch rozšíril v niektorých prostriedkoch masovej informácie, lež keď tvoríme názvy štátov v súlade so zákonitosťami, ktoré platia v slovenčine pri týchto typoch pomenovaní oddávna. Základný typ pomenovania štátov v slovenčine je spojenie prídavného mena (označujúceho vzťah k národu, resp.

ku krajine) s podstatným menom (pomenúvajúcim štátnu formu). Také sú názvy *Slovenská republika, Rakúska republika, Švédske kráľovstvo, Švajčiarska konfederácia, Lichtensteinské kniežatstvo, Spojené štáty americké* a mnohé ďalšie. A tak ako nehovoríme *„Republika Rakúsko", „Kráľovstvo Švédsko", „Konfederácia Švajčiarsko", „Kniežatstvo Lichtensteinsko", „Spojené štáty Ameriky"*, ktoré by značili mechanické preklady názvov týchto štátov v pôvodných jazykoch, nemáme dôvod hovoriť ani *„Spolková republika Nemecko"*, – táto podoba nás ako suverénny národ nectí a je aj popretím našej jazykovej suverenity, lebo nielenže je mechanickým prekladom nemeckého názvu, lež aj vznikla a doteraz sa používa na želanie západonemeckej strany (vyjadrené pôvodne pri uzatváraní medzištátnej západonemecko-česko-slovenskej zmluvy r. 1973). Ako by sme sa ako suverénny národ asi správali, keby si podmienky podobného rázu kládli aj vlády ostatných krajín, ktorých názvy v našom jazyku nezodpovedajú predstavám partnerskej krajiny?

Naša jazyková suverenita sa uplatňuje aj pri hláskovom, výslovnostnom, morfologickom a pravopisnom zdomácňovaní istej časti zemepisných názvov a osobných mien. Máme tu na mysli dve skupiny mien: 1. názvy známych najmä európskych metropol, ako sú *Viedeň* (namiesto pôvodného *Wien*), *Rím* (namiesto *Roma*), *Benátky* (namiesto *Venezia*), *Kodaň* (namiesto *København*), *Mníchov* (namiesto *München*), *Drážďany* (namiesto *Dresden*), *Ostrihom* (namiesto *Esztergom*), historicky aj *Soľnohrad* (namiesto *Salzburg*), *Pasov* (namiesto *Passau*) atď. 2. starogrécke a latinské osobné a zemepisné mená, ktoré tvoria súčasť európskeho dedičstva z obdobia antiky a všetky európske jazyky si ich prispôsobili na svoj obraz a prejavili tak vlastnú suverenitu. Máme tu na mysli prípady typu *Sokrates* (namiesto pôvodného *Sókratés*), *Demeter* (namiesto *Démétér*), *Penelopa* (namiesto *Pénelopé*), *Eneida* (namiesto *Aeneis*), *Pytagoras, Pytagorova veta* (namiesto *Pýthagorás*), *Demokritos* (namiesto *Démokritos*), *Pýtia* (namiesto *Pýthia*), *Euklides, Euklidova veta* (namiesto *Eukleidés*), *Tália* (namiesto *Thaleia*), *Téby* (namiesto *Thébai, Thive*), *Tukydides* (namiesto *Thúkýdidés*) a mnohé ďalšie.

Tak ako štátna a národná suverenita musí aj jazyková suverenita spĺňať isté predpoklady. Jazyková suverenita predpokladá predovšetkým vysoký stupeň rozvitosti fenoménu, ktorému sa pripisuje, t. j. v našom prípade slovenského národného jazyka, najmä jeho spisovnej podoby. Jazyková suverenita predpokladá aj vysokú mieru rozšírenia spisovného jazyka na území daného národného spoločenstva, t. j. jeho všeobecné alebo široké prijatie používateľmi, keďže v súčasnosti ide o prestížnu, celospoločenskú a najzávažnejšiu formu národného jazyka. Toto prijatie závisí od miery národného uvedomenia príslušníkov národného spoločenstva, od stupňa poznania a ovládania spisovného jazyka, ako aj od hĺbky a šírky vedeckého poznania a opisu spisovného, ale aj celého národného jazyka a napokon od celkového zamerania, organizácie a účinnosti jazykovej výchovy, najmä školskej. Ide tu teda

o celý komplex činiteľov ovplyvňujúcich konštituovanie a uplatňovanie sa (ale aj uplatňovanie) jazykovej suverenity v podmienkach národného spoločenstva.

Je prirodzené, že ovplyvňovanie tu nie je jednostranné, ale že tu ide o vzájomné ovplyvňovanie uvedených činiteľov; napríklad miera rozvitosti spisovného jazyka, kladné výsledky jeho merania sa s vyspelými európskymi jazykmi (povedzme pri transformovaní pokladov svetovej literatúry do domáceho jazyka) pozitívne vplývajú na zvyšovanie národného uvedomenia i na mieru poznania a ovládania spisovného i národného jazyka a pod. Prirodzené je aj to, že miera jazykovej suverenity ovplyvňuje aj mieru národnej suverenity. Pripomeňme si len, ako Bernolákova výzva Slovákom, aby písali po slovensky, a Štúrovo definitívne uzákonenie živej slovenskej hovorovej reči za spisovný jazyk Slovákov prispeli ku konštituovaniu slovenského národa, ku skompletizovaniu jeho národnej ideológie a k sformovaniu slovenskej národnej politiky. Bernolákov a Štúrov krok k slovenčine ako k národnému spisovnému jazyku Slovákov priniesli najpresvedčivejší argument v prospech samobytnosti slovenského národa a jeho konštitutívnych atribútov. Nie nadarmo vyvolalo najmä Štúrovo rozhodnutie takú záporną ozvenu u našich neprajníkov, osobitne u niektorých predstaviteľov českého národa – tí zjavne vedeli najlepšie (azda aj na základe vlastného osudu), čo značí pre národ jazyk.

Národná a jazyková suverenita značí aj to, že národné spoločenstvo môže zodpovedne rozhodnúť aj o tom, kedy a akou formou sa majú otázky postavenia a používania národného jazyka, konkrétne jeho spisovnej podoby riešiť zákonnou formou, t. j. prijatím jazykového zákona. Na Slovensku sa zrodil návrh na prijatie zákona o slovenčine r. 1968 a formuloval ho J. Ružička. Po prvý raz bol uverejnený v časopise *Kultúra slova* r. 1968. Z novších dejín európskych národov je známe, že k rozhodnutiu prijať jazykový zákon pristúpili napríklad aj predstavitelia francúzskeho národa: naposledy r. 1975 prijalo Národné zhromaždenie Francúzskej republiky zákon o používaní francúzskeho jazyka. Aj tento francúzsky príklad ukazuje, že zákonná úprava jazykovej problematiky tvorí závažnú súčasť jazykovej politiky štátu a má mnohé praktické prednosti, ale aj zreteľný kultúrny význam a kultúrno-politický dosah. Praktická prednosť prijatia zákona o jazyku je predovšetkým v utvorení podmienok na zjednotenie a skvalitnenie výmeny informácií pomocou jazyka. Kultúrny význam takéhoto zákonného aktu treba vidieť v tom, že sa jazykovým zákonom verejne deklarujú a členom spoločenstva pripomínajú isté skutočnosti závažné z hľadiska kultúry, ale aj celkového života daného národného spoločenstva; na jednom z prvých miest medzi nimi je národný (a osobitne spisovný) jazyk ako nenahraditeľná národná a kultúrna hodnota. Kultúrno-politický dosah prijatia jazykového zákona je v tom, že takýto zákon svojím apelom na vládne a iné štátne a ďalšie oficiálne inštitúcie, ale aj na jednotlivcov, aby cítili zodpovednosť za stav a používanie jazyka v celej šírke spoločenského

života a podporovali vedecký výskum národného jazyka, prispieva k zvyšovaniu jazykovej kultúry a celospoločenskej kultúrnosti.

Ako sa ukazuje, pojem *jazyková suverenita* sa vhodne zaraďuje do súboru ďalších pojmov vyjadrujúcich štátnu, národnú, jazykovú alebo aj inú zvrchovanosť, nezávislosť istého subjektu, ktorá v súčasnosti nadobúda nové rozmery a novú závažnosť. Pripomenutie významu pojmu *jazyková suverenita* je osobitne aktuálne v našich slovenských podmienkach, kde sa vyžaduje nielen riešiť jazykovú problematiku zákonnou formou, lež aj postupovať v regulácii spisovného jazyka a jeho používania v praxi cieľavedome a samostatne s vedomím najvyššej zodpovednosti za náš národný jazyk ako vrcholný prejav našej národnej identity.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Ilustrovaný encyklopedický slovník. III. Red. J. Kožešník a kol. Praha, Academia 1982. 976 s.

Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17.–19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986. 368 s.

KAČALA, J.: Zdomácňovanie slov v oblasti hláskoslovia. Kultúra slova, *23*, 1989, s. 263–269.

Pražský lingvistický kroužek: Spisovná čeština a jazyková kultura. Red. B. Havránek a M. Weingart. Praha, Melantrich a. s. 1932. 274 s.

RUŽIČKA, J.: Tézy o slovenčine. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 283–290.

TECHTMEIER, B. a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. Slovenská reč, *52*, 1987, s. 3–15 (z nemeckého originálu preložil Š. Michalus).

Predponové slovesá ukončiť, skončiť, dokončiť, zakončiť

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Slovesné predpony majú síce v slovenčine svoje špeciálne významy (opísané už v mnohých osobitných štúdiách, monografiách i slovníkoch), ale pozoruhodné je v nich aj významové prelínanie, jestvovanie príznakov rovnoznačnosti alebo blízkoznačnosti, ktoré spôsobujú v spojení s tým istým slovesom (resp. slovesným základom) vznik celých reťazcov synoným. Rady synoným takéhoto druhu patria medzi tzv. slovotvorné synonymá; tvorí ich spoločný základ istého slovesa a rozličné predpony. Vzťahy medzi členmi takýchto radov sa vyznačujú veľmi jemnými významovými diferenciami danými odtienkami

významov jednotlivých predpôn. Významová rozdielnosť členov radov je často natoľko malá, že sa zväčša nezachytáva ani vo výkladových slovníkoch. Príkladom na veľmi úzke významové vzťahy je synonymia slovies *ukončiť, skončiť, dokončiť, zakončiť*. Všetky štyri predponové podoby zamieňavo vystupujú v spojeniach s mnohými spoločnými substantívami: *ukončiť/skončiť/dokončiť/zakončiť robotu, debatu, školu, stavbu, návštevu.* Aj naše výkladové slovníky (Slovník slovenského jazyka a Krátky slovník slovenského jazyka – ďalej SSJ a KSSJ) ich (aspoň v základnom význame) vykladajú celkom zhodne, príp. pomocou vzájomných synoným, takže by sa mohlo zdať, že ide o úplnú významovú totožnosť. Pokúsime sa analyzovať, v čom spočívajú jemné diferencie, ktoré používatelia predsa len pociťujú, keď v istých situáciách siahajú za slovesom *skončiť*, inokedy dajú prednosť podobe *ukončiť* a v ďalších prípadoch zasa uprednostňujú predponové slovesá *dokončiť* či *zakončiť*. Hneď na začiatku konštatujeme, že rozdiely nevyplývajú z rozdielnych štylistických či štýlových hodnôt, lebo ide napospol o základné, štylisticky neutrálne slová základného slovného fondu. Odpoveď na nadhodené otázky treba hľadať v skúmaní významov jednotlivých predpôn.

1. Predpona *u-* v slovese *ukončiť* vyjadruje prostú dokonavosť slovesného deja. Podobný význam má v slovesách ako *ušiť, urobiť, uveriť, ukradnúť, uvidieť, uškodiť*, kde plní čisto gramatickú funkciu – mení slovesný vid. Výlučne gramatická funkcia je pri slovesných predponách pomerne zriedkavý jav, pretože predpony spravidla význam východiskového slovesa istým spôsobom modifikujú. Predpona *u-* však má v slovenčine dosť výnimočné postavenie práve tým, že jej lexikálne významy sú dosť abstraktné (porov. Peciar, 1966), takže vidovú funkciu splňa najlepšie. Aj v spojení so slovesom *končiť* vyjadruje predpona *u-* lexikálno-gramatický prvok dovŕšenia deja. To sú pravdepodobne dôvody, prečo predpona *u-* akoby vytláčala z týchto pozícií predponu *s-*, ktorá (ako ukážeme ďalej) je v slovese *skončiť* významovo členitejšia. Príklady na narastajúce používanie slovesa *ukončiť* poskytuje najmä publicistika: *ukončiť sejbu jarín, ukončiť betonáž mosta, ukončiť zváranie koľajníc, ukončiť štúdium s červeným diplomom, tréner ukončil pôsobenie v klube, žiaci ukončili nástup, vedúci rázne ukončil rozhovor, predseda vlády ukončil návštevu v zahraničí.* Uvádzané príklady sú z excerpcie 60. až 80. rokov. Slovníková kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV svedčí o tom, že v desaťročiach, ktoré predchádzali tento časový bod, bola frekvencia slovesa *ukončiť* celkom malá (sloveso *ukončiť* sa našlo v diele S. H. Vajanského, ojedinele u M. Rázusa, Jégého a A. Mráza). V nárečiach sa toto slovo vyskytuje iba okrajovo (Myjava, Trenčín, Senica). O tom, že sloveso *ukončiť* je v slovenčine istým spôsobom novotvarom, resp. importom z druhej polovice 20. storočia, dosvedčujú všetky staršie slovníky slovenčiny. A. Bernolák zachytáva vo svojom Slovári predponové slovesá *skončiť, zakončiť, dokončiť* (aj s príslušnými slovesnými podstatnými menami), no o podobe s predponou

u- sa nezmieňuje. Sloveso *ukončiť* nenájdeme ani v Jančovičovom Maďarsko-slovenskom a slovensko-maďarskom slovníku (1848, 1863), v Czambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej (1902), v Kálalovom Slovenskom slovníku z literatúry a nárečí (1923) ani v Tvrdého Slovenskom frazeologickom slovníku (1933). Neuvádzajú ho ani Pravidlá slovenského pravopisu (1933, 1940, 1949), ba ani Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (11 vydaní). Nezaznačuje ho, pravdaže, ani Príručka slovenského pravopisu pre školy (1. vyd. 1973). Kodifikuje ho vlastne až Slovník slovenského jazyka (1964) a uvádza ho aj Zaunerova Praktická príručka slovenského pravopisu (4. vyd. 1973), a to takto: *ukončiť* = bežnejšie *skončiť (prácu)*. Z hľadiska systému fungovania predpony *u-* v slovenčine nemožno sloveso *ukončiť* odmietať, no treba pamätať na primárnosť predpony *s-* (najmä pri vyjadrovaní dokonavého vidu) a predpôn *do-* a *za-* (vo významoch opísaných ďalej).

2. Možno povedať, že v predchádzajúcich príkladoch môžeme bez zmeny významu nahradiť sloveso *ukončiť* predponovým slovesom *skončiť*. To preto, že aj predpona *s-* môže plniť čisto vidovú funkciu, hoci iba dosť okrajovo (Peciar, 1963, s. 279). Jednou z jej výrazných funkcií je vyjadrenie spôsobu slovesného deja, a to dokončenie, zavŕšenie, resp. výsledok slovesného deja; táto funkcia je známa ako rezultatívny spôsob slovesného deja. Význam rezultatívnosti napr. KSSJ (1987, s. 402) zachytáva tak, že popri prvom význame, kde sa zaznačuje vlastne len dokonavý pendant slovesa *končiť (skončiť školu, prácu, službu, sezónu)*, uvádzajú sa ďalšie významy poukazujúce na spôsob, charakter výsledku deja: „urobiť koniec" *(skončiť s ohováraním)*, „dostať sa do niečoho nepríjemného" *(skončiť na šibenici, v záchytke)*, „docieliť istý výsledok" *(skončiť na 3. mieste)*, „zomrieť" *(skončil pod kolesami auta)*. Keby sme chceli dosadiť do uvádzaných príkladov sloveso *ukončiť*, bolo by zjavné, že okrem 1. významu sa synonymia stráca. Tieto špecifické významové odtienky slovesa *skončiť* nie sú zhodné (synonymné) ani s predponovými slovesami *dokončiť* a *zakončiť*. Dôkazom toho sú i doklady z literatúry: *Musím skončiť s úvahami, odhodlať sa k činu, ktorý o všetkom rozhodne.* (Vášová) – *Zmizni, idiot, lebo sa to zle skončí.* (Tallo) – *Aj tí, ktorí skončili v dolnej polovici tabuľky, ukázali, že už tiež niečo vedia.* (Nedeľná Pravda) – *Všetky kačice už skončili na pekáči.* (Sloboda) – *Budský jednako priveľmi pripomínal, najmä v postave lekára, niekdajšieho sugestívneho čapkovského človeka, ktorý naostatok skončil život na dlažbe pod nohami sfanatizovaného, rozvášneného davu.* (Jamnická) – Ako vidieť, predpona *s-* okrem svojej významovej zhody s predponami *u-*, *do-*, *za-* vnáša do významu slovesa *skončiť* také sémantické prvky, ktoré nevykazujú ostatné členy skúmanej štvorice synoným.

3. Pri predponovom slovese *dokončiť* sa uvádza v SSJ, KSSJ, ale napr. aj v českom výkladovom Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978) iba jediný význam interpretovaný ako „doviesť do konca" (tento

výklad sa napokon uvádza aj pri slovesách *skončiť* a *ukončiť*), pričom sa k nemu v uvedených slovenských slovníkoch kladú synonymá *skončiť, ukončiť, dovŕšiť*. Túto synonymiu potvrdzujú spojenia, ktoré sme už uvádzali na začiatku: *dokončiť/skončiť/ukončiť školu, stavbu, robotu, debatu.* Synonymia, vzájomná zameniteľnosť však nie je celkom možná v mnohých iných kontextoch, ktoré sú vlastne najtypickejšie pre používanie slovesa *dokončiť*, napr. *Ostatní chceli ešte dofajčiť cigaretu alebo dokončiť načatý rozhovor.* (Zúbek) – *Ak vydržíš doma dva-tri dni, azda sa mi podarí šaty dokončiť.* (Kováčová) – *Odtiaľ zviedli vodu do každého domu a na hospodársky dvor, kde inštalatéri dokončili prípojku.* (L. Beňo) – *Stačí hlbšie zaorať, a vietor a voda dokončia dielo skazy.* (Nedeľná Pravda)

Príklady ukazujú, že predpona *do-* vnáša do významu slovesa *dokončiť* špecifický odtienok, ktorý nie je prítomný v predchádzajúcich synonymách. Predpona *do-* totiž vo svojom dominantnom význame vyjadruje „úplné dokončenie, vyčerpanie alebo prerušenie deja" (SSJ I, s. 275), napr. *dobojovať, dočítať, dohoriet', dohrať (zápas), dojesť, dopiecť, dopísať, došiť*. Sémantický prvok úplného dovŕšenia, vyčerpania deja je pri slovese *dokončiť* zreteľný v prípadoch uvádzaných z literatúry. Potvrdzuje ho i opis odborného spojenia *dokončiť odev* z učebnice Odevnícke názvoslovie od J. Jurgu, P. Hamžíka a S. Galuseka (1963, s. 29): *„dokončiť odev* znamená vykonať záverečné práce, ktoré treba robiť na ušitom odeve pred konečným žehlením".

4. Napokon aj sloveso *zakončiť* možno postaviť do radu s predchádzajúcimi slovesami, a to bez väčšej zmeny významu: *zakončiť rozhovor, debatu, zakončiť prednášku, zakončiť školu, zakončiť stavbu.* Významový akcent sa však aj tu (podobne ako pri slovese *dokončiť*) sústreďuje na poslednú fázu deja; ukazujú to aj príklady: *Starý grófdiplomaticky rozvíjal svoj monológ, každú vetu zakončil výraznou pomlčkou.* (Izakovič) – *„No, dobre, sused," – zakončil rozhovor Ondro a veľmi vážne a nadlho sa zamyslel.* (Sloboda) – *Mali ešte akú-takú šancu,* ale *súperky zakončili zápas troma esami!* (Večerník) – *„To ti píše tvoja sesternica Jeanka Schewchuk", zakončila svoju polstránočku pripísanú k listu starej matky.* (J. Beňo)

Z uvedených autorských citátov vidieť, že sloveso *zakončiť* vyjadruje okrem významu konca deja obyčajne aj to, čo tento koniec sprevádza, preto často býva prítomný ďalší významový prvok v inštrumentáli: *vetu zakončiť otáznikom, zápas zakončiť gólom, list zakončiť pozdravom, rukáv zakončený volánikom.* Pravda, vyjadrenie okolnosti či spôsobu priebehu záverečnej fázy deja nemusí byť prítomné vždy; sloveso *zakončiť* sa používa aj na holé vyjadrenie konca deja *(zakončiť turné, zakončiť rokovanie, zakončiť reč).* Táto možnosť vyplýva z významu predpony *za-*, ktorá medzi svojím veľmi širokým významovým spektrom (SSJ IV, s. 367–370 uvádza až 20 významov tejto predpony) zahŕňa aj význam rezultatívneho spôsobu slovesného deja, t. j. význam „spôsobiť nejakou činnosťou istý stav niečoho", napr. *zahlušiť*,

zabit', zahasit', zahojit', zamiesit'. Sem môžeme zaradiť aj sloveso *zakončit'* (= spôsobiť koniec niečoho, stav zavŕšenosti, zakľúčenosti deja).

Záverom: Už intuitívne registrovaná synonymia slovies *ukončiť', skončiť', dokončiť', zakončiť'* má v jazyku potvrdenú existenciu na základe zhodných významov predpôn *u-, s-, do-, za-*. Každá z týchto predpôn má však svoje dominantné významy, ktoré sa viac či menej reflektujú aj v spojení so slovesom *končiť'*. Výsledok porovnávania synonymie všetkých štyroch slovies je taký, že popri vzájomnej zameniteľnosti v spojení s istým okruhom slovies má každé z týchto slovies svoje sémantické špecifiká. Blízko pri sebe stoja slovesá *skončiť'* a *ukončiť'*, a to najmä s gramatickým významom dokonavosti vidu (sloveso *skončiť'* má popritom aj širšie významové spektrum), kým na druhej strane slovesá *dokončiť'* a *zakončiť'* spája sémantický prvok sústreďujúci sa na záverečnú, poslednú fázu deja (úplnosť, vyčerpanie deja, príp. spôsob priebehu záverečnej fázy deja). Vo vedomí používateľov jazyka sú významové rozdiely jednotlivých predpôn (príp. ich dominantné významy) pevne fixované, preto výber z radu synoným sa spravuje tým, ktorý sémantický prvok sa žiada vyzdvihnúť. Skúsenosť z posledných rokov ukazuje, že sa neopodstatnene uprednostňuje používanie predpony *u- (ukončiť')* aj v nie čisto vidových významoch, kde význam zreteľnejšie vyjadrujú najmä predpony *do-* a *za-*.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

JURGA, J. – HAMŽÍK, P. – GALUSEK, Š.: Odevnícke názvoslovie. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry 1963. 430 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

PECIAR, Š.: Funkcie slovesnej predpony *s-* v slovenčine. Slovenská reč, *28*, 1963, s. 268–280.

PECIAR, Š.: Funkcie slovesnej predpony *u-* v slovenčine. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 261–270.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959–1968. 6 zv.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec – F. Daneš. Praha, Academia 1978. 800 s.

Ks

Frazémy s radovými číslovkami ako svojimi zložkami

JOZEF MLACEK

Úsilie o zachytenie špecifických vlastností frazeologického fondu jazyka vedie bádateľov k tomu, že sledujú rozličné skupiny frazém, rozličné mikrosystémy; súhrn viacerých takýchto čiastkových pozorovaní potom dovoľuje vyslovovať aj isté zovšeobecnenia o celej frazeológii, o jej vlastnostiach. Medzi najčastejšie sledované spomedzi takto skúmaných špecifických skupín frazém patria napríklad frazémy s pomenovaniami častí tela, tzv. somatizmami ako komponentmi jednotky, ďalej frazémy s vlastnými menami, frazémy s archaickými zložkami alebo tvarmi (tento výskum je osobitne dôležitý pre historickú frazeológiu), potom frazémy s pomenovaniami niektorých (najmä domácich) zvierat, frazémy so slovami z istých okruhov remeselnej výroby, frazémy s pomenovaniami z roľníckeho a širšie z dedinského prostredia a ďalšie skupiny (v našej domácej literatúre porov. napr. Ivanová-Šalingová, 1971; Dvonč 1983 a i.). Inokedy sa v takomto zmysle rozoberali aj širšie kategórie frazém, napríklad podľa súvislosti s istými slovnými druhmi (u nás najmä Kučerová, 1974; Ďurčo 1981; Mlacek, 1973).

Cieľom tohto nášho príspevku je rozšírenie a v niečom hádam aj prehĺbenie uvedených smerov výskumu frazeológie o ďalšiu špecifickú skupinu frazém. Budeme v ňom rozoberať jednotky obsahujúce ako svoju zložku radovú číslovku. Osobitná povaha vecného významu čísloviek priamo nabáda na takýto rozbor. Hneď na úvod však treba povedať, že predmetom našej analýzy bude nie veľmi početná skupina frazém, ale rozmanitosť uplatňovania spomínanej vrstvy slov v ich zložení, diferencované zapojenie takýchto zložiek do celkovej obraznosti a významu frazémy, ako aj niektoré jedinečné druhy obmieňania týchto frazém, to všetko ukazuje na aktuálnosť a potrebu analýzy týchto jednotiek.

Na osožnosť aj aktuálnosť rozboru takejto neveľkej skupiny frazém nás upozornil porovnávací výskum frazeológie. Pri porovnávaní istých častí srbochorvátskej a slovenskej frazeológie sme sa stretli so srbochorvátskou jednotkou *peto evandelije* (piate evanjelium), ktorá síce v slovenčine nemá priamy, bezprostredný ekvivalent, ale jej interpretácia sa zdá celkom jednoduchá. Nazdávali sme sa, že je to označenie niečoho nepodstatného, zanedbateľného. Na také chápanie nás totiž navádza štruktúrno-sémantická hodnota našich frazém s číslovkovým komponentom *piaty,* ktoré sa vydeľujú na pozadí poznania, že pomenované veci sú vždy alebo pravidelne iba štyri. Zdalo sa, že tu máme do činenia s jednotkou, v ktorej sa číslovka *piaty* uplatnila rovnako ako v našich frazémach *piate koleso na voze, pristane mu (to) ako psovi piata noha.* Matešićov Frazeologický slovník srbochorvátskeho jazyka nás však upozornil, že spomínaná jednotka *peto evandelije* má práve

opačný význam, označuje totiž veľmi vážnu, dôležitú vec, teda niečo, čo je v rozličných oblastiach života také dôležité ako v kresťanskej vierouke evanjeliá. Toto poznanie nás priviedlo k zisťovaniu vlastností a významov slovenských frazém tohto druhu. Ukázalo sa totiž, že táto skupina frazém je pozoruhodná aj bez porovnávania s inými jazykmi a ich paralelnými frazémami, že ju treba systematickejšie a hlbšie sledovať aj v samom slovenskom jazyku.

Prvým krokom nášho rozboru bude inventarizácia frazém sledovaného typu. Keďže ide o výrazne limitovanú skupinu jednotiek – ako komponenty frazém sa totiž uplatňujú iba nižšie radové číslovky –, nebudeme tu robiť výber jednotiek, ale v úsilí o kompletizáciu materiálu chceme podľa možnosti zahrnúť a prebrať všetky jednotky tohto druhu. Všetky doterajšie slovníkové zachytenia našej frazeológie, či už vlastné frazeologické slovníky alebo iné spracovania frazeológie ukazujú, že jednotiek tohto druhu je v našom jazyku veľmi málo. Povaha sledovaných slov dovoľuje, aby sme pri spomenutej kompletizácii postupovali podľa poradia číslovíek, ktoré sa v nich vyskytujú ako ich komponenty.

Číslovka *prvý* je v takýchto frazémach: *mať niečo z prvej ruky* (vedľa toho je celkom bežné aj spojenie *mať niečo z druhej ruky,* niekedy aj *z tretej ruky;* takáto premenlivosť je však tiež limitovaná); *hrať v niečom, pri niečom prvé husle* (je aj *hrať druhé husle,* ďalšia premenlivosť sa tu tiež bežne nevyskytuje; ustálené sú tieto dve formy, aktualizujúco sa však môžu uplatniť aj ďalšie najbližšie radové číslovky); *prvá dáma* (kráľovstva, republiky, kraja atď.; tiež ustálené bez premien).

Pretože uvedený typ premenlivosti radových číslovíek v zložení daných frazém sa pri jednotkách s ďalšími číslovkovými komponentmi nevyskytuje, treba hneď tu odpovedať na otázku, ako možno hodnotiť uvedené paralelné dvojice (trojice) frazém. – Sú jednotky *mať niečo z prvej ruky* a *mať niečo z druhej ruky* rozmanitými variantmi jednej frazémy? Pri odpovedi na túto otázku môžeme konštatovať rovnakú vnútornú formu daných jednotiek, ale zároveň treba zaznamenať, že každá z nich má odlišný význam: *Vedieť, mať niečo z prvej ruky* = vedieť, mať niečo priamo z prameňa, bezprostredne; *vedieť, mať niečo z druhej ruky* = vedieť niečo iba sprostredkovane, z počutia, z čítania, zo štúdia a pod. Z povedaného vyplýva jednoznačný záver, že v tomto prípade (a podobne aj v druhom prípade takéhoto obmieňania: *hrať prvé husle – hrať druhé husle*) máme do činenia s príbuznými, ale zároveň zreteľne osobitnými, vlastne podľa významu celkom samostatnými frazémami. Je iba vecou lexikografickej kondenzovanosti (forma určuje zaradenie vedľa seba), že sa tieto jednotky bežne zachytávajú, akoby išlo o variantnosť jednej frazémy. Ešte pripomíname, že podobné nezjednodušené hodnotenie sa uplatňuje aj v iných prípadoch príbuzných, no samostatných frazém: *za každú cenu – za žiadnu cenu:* aj napriek jednému východisku sú to funkčne celkom odlišné a teda samostatné frazémy.

Číslovka *druhý* sa okrem uvedených odvodených frazém uplatňuje v takýchto jednotkách: *ukázať druhú tvár, jedno s druhým; jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať; druhý svet (pobrať sa, odísť na druhý svet), druhý dych (chytiť druhý dych), byť v druhom stave.*

Číslovka *tretí* sa ako komponent lexikograficky zachytáva iba vo frazémach *počuť ich až k tretím susedom, počuť ich až na tretiu dedinu/ulicu.* Zdá sa však, že v súčasnej jazykovej praxi sa už frazeologizujú aj niektoré ďalšie jednotky s týmto komponentom: *tretí pól Zeme* (obrazne o najvyššom vrchu na zemeguli; tento výraz sa pri svojej obraznosti začína najmä zásluhou publicistiky postupne aj ustaľovať, takže jeho frazeologizácia je v živom procese); humoristicky znejúci výraz *tretí polčas* na označenie voľnejšej časti spoločenských podujatí (prvé dva polčasy tvoria napríklad referát a diskusia, oficiálna a potom napr. hudobná alebo recitačná časť rozličných podujatí, a keď sa po týchto častiach programu pridáva napríklad voľná zábava, pohostenie a podobne, hovorí sa o treťom polčase daného podujatia; tento výraz sme zachytili v reči na Slovensku a zároveň už aj v reči vojvodinských Slovákov v Juhoslávii).

Ani v jednom z našich slovníkov sa nezachytáva jednotka, ktorá by mala ako zložku radovú číslovku *štvrtý.* Ani súčasný úzus nemá takéto jednotky. Zdá sa však, že sa náznaky postupného frazeologizovania začínajú prejavovať pri Puškášovom výraze *štrtý rozmer,* ktorý sa pre svoju obraznosť dostáva občas do publicistiky a jej zásluhou sa do istej miery aj širšie rozvíja a ustaľuje, a tak tiež začína nadobúdať najpodstatnejšie znaky frazémy.

Číslovka *piaty* je v spomínaných jednotkách *piate koleso na voze* a *pristane mu ako psovi piata noha,* ale aj v publicistickej frazéme *piata kolóna.* Číslovka *šiesty* je vo frazémach *šiesty zmysel* a *kúpiť niečo za päť prstov (a za šiestu dlaň).* Číslovka *siedmy* je vo frazémach *siedma veľmoc,* v žartovnej jednotke *siedma sviatosť* (= v reči manžela jeho manželka), ale aj *byť v siedmom nebi* a v jednotke so skutočnou variantnosťou číslovkových zložiek *zodrať niekoho do (aj zo) siedmej, deviatej, ostatnej kože* (všetky tri podoby majú rovnaký význam, sú to teda naozaj varianty jednej frazémy).

Ďalšie radové číslovky sú vo frazémach zastúpené už len osihotene. Existuje frazéma *ôsmy div sveta.* Číslovky *deviaty* a *desiaty* sú tiež iba okrajové: spomenutá variantná frazéma *zodrať niekoho do siedmej, deviatej, ostatnej kože; devätoro remesiel a desiata bieda.* Novšie sa zjavila jednotka *jedenáste prikázanie,* naopak staršia je jednotka *dvanásty apoštol* i *trinásta komnata.* Z ďalších spojení s radovými číslovkami je dosť zreteľne frazeologizovaná rozprávková formula *v sedemdesiatej siedmej krajine.*

Napokon sú tu jednotky s číslovkou *posledný, ostatný: posledný mohykán, prišla jeho (posledná) hodina, splniť, uveriť do (poslednej, ostatnej) litery* (ako vidieť, v posledných dvoch prípadoch má číslovka iba platnosť fakultatívnej zložky frazémy; obidve frazémy sú bežné aj bez tohto slova vo svojom zložení)

a nakoniec spomínaný variant *zodrať niekoho do ostatnej, poslednej kože.* Popri týchto zvratoch s číslovkou, ktorá označuje miesto na konci poradia, začína sa najmä zásluhou tlače do istej miery frazeologizovať Beňovo spojenie *predposledný odpočinok* (pričom sa však pri frazeologizácii trochu mení motivácia celého výrazu: J. Beňo takto pomenoval prechodné, dočasné hroby obetí vojny, v nových súvislostiach sa ním pomenúva najmä uloženie mŕtvych v chladiacich zariadeniach na cintorínoch alebo v krematóriách pred samým pohrebom, pri ktorom sa telo naozaj dáva už nie na predposledný, ale na posledný odpočinok). Na opačnom konci číselného radu, teda vlastne na jeho začiatku stojí radová číslovka *nultý.* Tá sa používa iba vo voľných spojeniach alebo v niektorých prípadoch nefrazeologických ustálených spojení. Ide o takéto prípady: *nultý ročník, nultá hodina* (napr. vo vyučovaní), *nultá séria,* v matematike *nultá mocnina,* ďalej *nultý poludník.* Sú to všetko novšie spojenia, do frazeológie sa číslovka *nultý* ešte nedostala. V nej tvoria vymedzenie číselného radu číslovky *prvý* a *posledný* (napokon aj samo toto spojenie *prvý a posledný* je vo viacerých súvislostiach dosť zreteľne frazeologizované: *to, niečo je u neho prvé a posledné* = to je pre neho to najdôležitejšie, hlavné).

Celý predchádzajúci výpočet sledovaných frazém podáva nielen obraz o rozložení týchto jednotiek, o ich charaktere aj o zastúpení jednotlivých radových číslovíek v nich, ale zároveň umožňuje skúmať platnosť, hodnotu jednotlivých číslovkových komponentov v konkrétnych frazémach. Sledovanie tejto stránky uvedených frazém je vlastne už ďalším krokom tohto nášho komplexného rozboru frazém s radovými číslovkami ako zložkami ich ustálenej podoby.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že v našej skupine frazém je badateľný fakt, že číslovkové komponenty majú vo väčšine týchto jednotiek platnosť kľúčového slova, významového jadra celej frazémy. Také sú napríklad jednotky *piate koleso na voze, trinásty apoštol, piata kolóna, ôsmy div sveta* a ďalšie. Treba pritom zaznamenať, že pri adjektívnej forme nebývajú tieto zložky aj konštrukčným jadrom daných frazém, ich významová hodnota je však evidentná. Povahu kľúčových slov majú tieto číslovkové komponenty aj v tých uvedených prípadoch, keď obmieňanie číslovkovej zložky je prostriedkom odvodzovania ďalšej frazémy: *hrať v niečom prvé husle – hrať v niečom druhé husle; mať niečo z prvej ruky – mať niečo z druhej ruky.* Tu akoby sa hodnota kľúčového slova ešte viac dostávala do popredia, pretože práve cez tento komponent sa realizuje spomínaná špecifická frazeologická derivácia.

Druhou podskupinou sú z nášho hľadiska tie prípady, v ktorých je číslovkový komponent zastúpený variantne. Aj pri neveľkom počte týchto jednotiek tu zisťujeme dokonca zložky s dvojakým typom variantnosti. Jeden reprezentuje napríklad spomínaná jednotka *zodrať niekoho od siedmej, deviatej, ostatnej, poslednej kože.* Ide o lexikálnu variantnosť, ktorá nezasahuje významovú, ba

ani štylistickú a konotačnú platnosť celej jednotky. Iný typ variantnosti reprezentujú frazémy *prišla jeho (posledná) hodina* a *splniť, uveriť do (poslednej) litery.* Sú to prípady variantnosti s tzv. fakultatívnymi zložkami. V nich je touto fakultatívnou zložkou práve číslovkový komponent. Ani tento druh variantnosti zásadne nezasahuje platnosť celej frazémy, zdá sa však, že súčasný úzus častejšie využíva spomedzi uvedených dvoch foriem týchto frazém práve kratšiu podobu, teda formu s vypustením fakultatívneho číslovkového komponentu. Doteraz však ani druhá podoba týchto frazém nie je nijako zastaraná alebo izolovaná. Variabilnosť obidvoch uvedených typov možno vysvetľovať v súvislosti s tým, že číslovkový komponent výraznejšie nevplýva na motiváciu daných frazém, a tak jeho ohraničené a ustavičné zamieňanie alebo dokonca vypúšťanie neruší významové ani tvarové vlastnosti danej jednotky ako celku.

Popri frazémach, v ktorých je radová číslovka kľúčovým komponentom, a popri jednotkách, v ktorých sú číslovkové komponenty variantné, materiál ukazuje aj osihotené prípady s odlišným fungovaním číslovkových zložiek. Napríklad vo frazéme *devätoro remesiel a desiata bieda* sa síce po číslovke *devätoro* zákonite zjavuje význam danej frazémy. Motivovanosť tu teda prechádza nie cez zastúpenie čísloviek *devätoro* a *desiata,* ale cez to, že ide o číslovky idúce po sebe, hoci z rozličných druhov čísloviek. Rovnako by tu mohlo byť *osmoro remesiel a deviata bieda, pätoro remesiel a šiesta bieda* a pod. Táto charakteristika ukazuje, že tu máme do činenia s frazémou, v ktorej je radová číslovka iba jeden z komponentov, totiž komponent, ktorý svojím uplatnením nijako osobitne neovplyvňuje povahu celej frazémy. Rovnako nešpecifická je aj úloha radovej číslovky vo frazéme *jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať* (paralelne aj vo variante *jeden za deväťnásť, druhý bez jedného za dvadsať; jeden za dukát, druhý za turák*). Číslovkové komponenty sa v týchto jednotkách svojou povahou blížia k zámenám (*jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať = ten za osemnásť, ten bez dvoch za dvadsať;* pravda, pevne ustálený je tu v obidvoch pozíciách číslovkový komponent).

Ani predchádzajúcimi zisteniami sa komplexný rozbor tejto skupiny frazém ešte nekončí. Ukázalo sa už, ktoré radové číslovky sa uplatňujú ako komponenty frazém, odkryli sa aj rozličné spôsoby zapojenia týchto zložiek do výstavby celej frazémy. Uvedené príklady však ukazujú, že rovnako dôležitá, ba ešte dôležitejšia ako uvedené dve stránky fungovania radových čísloviek v platnosti komponentov frazémy je ich súvislosť so sémantickou povahou celej frazémy. Ukazuje sa totiž, že sledované číslovkové komponenty mávajú značne diferencovaný vzťah k motivovanosti príslušných frazém, k ich obraznosti a celej ich významovej výstavbe. Už príklady uvádzané pri doteraz sledovaných stránkach naznačili, že aj z hľadiska tohto tretieho prístupu ku skúmaným

frazémam treba v príslušnom materiáli rozlišovať niekoľko osobitných prípadov, ktoré budeme charakterizovať v nasledujúcich poznámkach.

Pri takomto prístupe ku skúmaným frazémam sa ukazuje, že celú túto skupinu jednotiek možno rozčleniť na také, ktorých význam je zreteľne motivovaný prítomnosťou číslovkovej zložky, a také, v ktorých číslovkový komponent z hľadiska súčasného jazyka nijako výraznejšie nevplýva na frazeologický význam príslušnej jednotky. Možno hneď dodať, že väčšia časť týchto frazém patrí do prvého uvedeného typu. Druhý typ, teda frazémy, ktorých význam nie je výraznejšie spätý s príslušnou číslovkovou zložkou, je zastúpený takmer okrajovo. Nazdávame sa, že doň patria najmä frazémy *byť v siedmom nebi, zodrať niekoho do siedmej, deviatej, ostatnej kože.* Výskyt práve týchto číslovkových zložiek asi nie je v daných frazémach nejako náhodný – zdá sa, že sa tu uplatnili číslovky, ktorým sa pripisovala istá magická hodnota –, ale na druhej strane výskyt práve uvedených číslovkových zložiek motivačne nesúvisí s významom príslušných frazém. Oveľa výraznejšia je druhá skupina, teda frazémy, v ktorých sa aj pri rozdielnych stupňoch ich frazeologizácie (teda aj desémantizácie ich prvkov) vždy nejako odráža ich motivačná spätosť s danými číslovkovými zložkami.

Celú túto skupinu frazém, v ktorých sa prejavuje motivačná súvislosť s číslovkovým komponentom, možno tiež vnútorne ďalej členiť. V prvom rade sa dajú tieto frazémy členiť podľa toho, či je ich motivačná spätosť s číslovkou spojená s istým paradoxom, alebo nie je. Skupina frazém, ktorých motivačná súvislosť s číslovkovým komponentom sa prejavuje cez istý paradox, je početnejšia a zároveň aj najšpecifickejšia v celom súbore frazém s radovými číslovkami ako svojimi zložkami. O aké paradoxy ide? Je napríklad logické, že Zem má dva póly (veď preto sú póly); ako paradoxné vyznieva spojenie *tretí pól Zeme.* Je logické, že v rozličných stretnutiach, zápasoch sú dva polčasy, je teda paradoxné, ak je frazeologizovaný výraz *tretí polčas.* Prírodné vedy nás bežne učia o troch rozmeroch, na paradoxe sa teda zakladá spisovateľom ponúkané spojenie *štvrtý rozmer.* Bežná skúsenosť nás učí, že voz máva zvyčajne štyri kolesá a pes štyri nohy: paradoxne vyznievajú výrazy a zvraty *piate koleso na voze (byť piatym kolesom na voze)* alebo *pristane mu ako psovi piata noha.* Bežne vieme o piatich zmysloch človeka, siedmich divoch sveta, desiatich (božích) prikázaniach, o dvanástich apoštoloch. Príslušné frazémy však paradoxne majú vždy číslovkové zložky o jeden stupeň vyššie, teda: *šiesty zmysel, ôsmy div sveta, jedenáste prikázanie, trinásty apoštol.* Voľba číslovkovej zložky tu teda nie je nijako náhodná: motivácia celej frazémy spočíva v týchto prípadoch práve v paradoxnom uplatnení vyššej číslovkovej zložky, ako je bežná v príslušných východiskových voľných slovných spojeniach. V naznačených súvislostiach sa uvedené číslovkové komponenty javia ako sémanticky (nie konštrukčne) kľúčové slová daných frazém.

Na špecifickosti týchto frazém pritom neuberá ani tá skutočnosť, že kým v jedných frazémach s takouto paradoxnou motivovanosťou vyznieva celý význam novej jednotky celkom vážne, „seriózne" (napr. *šiesty zmysel, siedma veľmoc),* zatiaľ v iných rovnaký paradox vedie skôr k istému zľahčujúcemu hodnotiacemu odtienku významu frazémy (napr. *trinásty apoštol*).

Ak sa predchádzajúca skupina frazém vyznačuje istou rovnorodosťou, zatiaľ frazémy, ktoré sú rovnako motivované číslovkovým komponentom, ale bez spomínanej paradoxnosti, predstavujú pestrejšiu škálu prípadov. Všetky jednotky tejto skupiny možno rozdeliť na frazémy, ktorých motivačná spätosť s číslovkovou zložkou je celkom zreteľná, výrazná, a na frazémy, kde je táto motivácia síce prítomná, ale je badateľne oslabená. Obidve tieto podskupiny sa pritom ešte tiež skladajú z viacerých odlišných prípadov.

Medzi prípady so zreteľnou motivačnou spätosťou frazémy s číslovkovým komponentom patria na jednej strane zvraty a výrazy, v ktorých ohraničené obmieňanie číslovkovej zložky signalizuje frazeologické deriváty (porovnajme spomínané prípady *mať niečo z prvej ruky – mať niečo z druhej ruky, hrať v niečom prvé husle – hrať v niečom druhé husle*), a na druhej strane jednotky, v ktorých je číslovková zložka kľúčovým slovom frazémy, pravda, bez paradoxnosti, ktorú sme zistili v jednotkách spomínaných v predchádzajúcich odsekoch tohto výkladu. Ide o takéto jednotky: *počuť ich až na tretiu dedinu, siedma sviatosť* (nefrazeologicky v katolíckej vierouke manželstvo; prenesene a frazeologizovane, pritom zároveň trochu žartovne – manželka v reči manžela: *tá moja siedma sviatosť*...).

Prípady s oslabenou motivačnou súvislosťou medzi významom frazémy a jej číslovkovým komponentom sú tiež dvojakého druhu. V prvom rade sem patria jednotky s fakultatívnym číslovkovým komponentom: *splniť niečo do (poslednej) litery.* Motivačná súvislosť je tu oslabená v tom, že kým v jednej podobe frazémy (s fakultatívnou zložkou) je spätosť významu frazémy práve s touto číslovkou evidentná, v kratšom variante (bez fakultatívnej číslovkovej zložky) sa táto spätosť, pochopiteľne, stráca. Druhú skupinu frazém s oslabenou motivačnou súvislosťou medzi frazémou a číslovkovým komponentom predstavujú prípady, v ktorých sa význam číslovky blíži k zámenám (napr. spomínané *jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať*).

Práve v súvislosti s motivačnými vzťahmi medzi číslovkovými komponentmi a celými frazémami sa do popredia dostáva ešte jedna otázka, a to problém zaradenia týchto jednotiek podľa všeobecne prijímaného sémantického triedenia (frazeologické zrasty, celky...). Ak necháme bokom jednotky, ktorých motivácia nijako zreteľnejšie nesúvisí s významom číslovkovej zložky, a teda vlastne nepatrí do centra sledovanej problematiky, vyplýva z celého predchádzajúceho rozboru zistenie, že číslovkový komponent vždy do istej miery, raz viacej, inokedy menej, podmieňuje, určuje povahu významu celej

frazémy. Takéto zistenie však znamená, že tieto jednotky nepatria medzi frazeologické zrasty, ale iba medzi frazeologické celky a spojenia. Jadrom celej tejto skupiny frazém sú práve frazeologické celky, teda jednotky s výraznou obraznosťou, ktorú však dovoľuje pochopiť práve príslušný číslovkový komponent. Ako sme videli, práve ten je aj vo viacerých celkovo prenesených frazémach kľúčom k ich motivovanosti.

Hoci sme v tomto príspevku sledovali zreteľne uzavretú a nie príliš rozsiahlu skupinu frazém, ich komplexnejší rozbor ukázal viaceré vlastnosti, ktoré môžu mať v istých súvislostiach aj všeobecnejšiu platnosť vo frazeológii. Okrem tohto teoretického zacielenia však uvedená analýza poskytuje aj viaceré poznatky pre jazykovú prax, pre praktické uplatňovanie sledovaných frazém.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Pomenovania peňazí vo frazeológii. Slovenská reč, *48*, 1983, s. 167–173.

ĎURČO, P.: Frazeologické jednotky s numerickým komponentom. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 325–332.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Ustálené spojenia so slovom *jazyk* v slovenčine a v češtine. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 348–361.

KUČEROVÁ, E.: Frazeologizované menné slovné spojenia. In: Jazykovedné štúdie. *12*. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 222–228.

MATEŠIĆ, J.: Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, IRO Školska knjiga 1982. 808 s.

MLACEK, J.: Frazeologická jednotka a zámená. Jazykovedný časopis, *24*, 1973, s. 168–182.

ROZLIČNOSTI

Nové sloveso stržniť/stržňovať

Otázka trhového hospodárstva, najmä však problém prechodu našej centrálne riadenej ekonomiky na trhovú ekonomiku je jednou z najzávažnejších otázok nášho hospodárstva, preto sa jej venuje zvýšená pozornosť aj v dennej tlači.

Tak sa dostávajú do širšieho obehu aj tieto nové ekonomické termíny. Ako vidieť pri čítaní novín, základný termín tu je *trh* a *trhové hospodárstvo,* resp. *trhová ekonomika.* Potrebné však je pomenovať aj proces zmeny a tu sa používa spojenie *prechod na trhovú ekonomiku.* Ak treba vyjadriť tento proces slovesom, máme k dispozícii spojenie *previesť, prevádzať na trhovú ekonomiku,* resp. aj *prejsť, prechádzať na trhovú ekonomiku.*

Zdá sa však, že v úvahách na danú tému je takýto opisný spôsob pomenovania uvedeného procesu trocha nepružný, a preto sa prejavuje úsilie nájsť jednoduchší výraz, najlepšie v podobe jedného slovesa. V zmysle tohto úsilia sa už v tlači začalo používať sloveso *stržniť,* resp. *stržňovať.* Napr. v denníku Národná obroda sme našli spojenia *stržnenie vnútropodnikových štruktúr, stržnenie nevýrobnej sféry, možnosti stržnenia česko-slovenskej ekonomiky, cesta stržnenia ekonomík,* ba aj spojenie *stržňovacie procesy.*

Výhodou tohto slovesa je popri jednoduchosti aj možnosť utvoriť uvedené prídavné meno *stržňovací* v spojeniach ako *stržňovací proces, stržňovacie tempo, stržňovacie podmienky.*

Na prvý pohľad však pôsobí vonkajšia forma tohto slovesa značne nezvyčajne (svojou novosťou) a neštruktúrne (koreňovou morfémou v podobe *trž-,* hoci základ má podobu *trh*). Inak povedané, povrchová podoba slovesa *stržniť* poukazuje na adjektívny základ *tržný,* proti ktorému však máme závažné štruktúrne námietky (porov. J. Kačala, Prídavné mená trhový a tržný. Kultúra slova, *24,* 1990, s. 173–174).

V skutočnosti je však sloveso *stržniť* odvodené nie od základu *tržný* (teda od prídavného mena), ale od základu *trh* (teda od podstatného mena). Spojenie *stržniť energetiku* predsa neznamená urobiť energetiku tržnou, ale uspôsobiť ju na podmienky trhu, trhovej ekonomiky.

Preto treba vysvetliť slovotvornú štruktúru slovesa *stržniť* na širšom pozadí možností a spôsobov tvorenia faktitívnych slovies, totiž slovies s významom „urobiť takým, ako vyjadruje základové slovo".

Najbežnejší je taký typ tvorenia, podľa ktorého sa potrebné sloveso tvorí od prídavného mena príponou *-iť/-ovať* so súčasným použitím predpony *s-/z-/zo-.* Od prídavného mena *ostrý* dostaneme tak sloveso *zostriť* vo význame „urobiť ostrým"; podobne napr, *slabý – zoslabiť, pomalý – spomaliť.*

Niekedy sa pri odvodzovaní stráca zakončenie základového príd. mena a ostáva len jeho koreň, napr. z prídavných mien *nízky, chladný* sa berie len koreň *níz-, chlad-* a vznikajú slovesá *znížiť', schladiť'*. Dosť bežný je aj typ, v ktorom základové prídavné meno už samo má zakončenie *-n*, napr. *pevn-ý – spevniť', prísn-y – sprísniť', drobn-ý – zdrobniť', verejn-ý – zverejniť'*.

Bežné sú však aj také slovesá nášho typu, ktoré možno odvodzovať aj od adjektíva, aj od substantívneho základu; napr. sloveso *zvecniť'* možno vysvetľovať ako „urobiť vecným" a potom treba predpokladať základové prídavné meno *vecný*, alebo ako „dodať charakter veci" a potom ho odvodiť od podstatného mena *vec*. Podobne *scelit'* môže znamenať „urobiť celým" alebo „dodať charakter celku". Treba však pripomenúť, že od zvoleného základu závisí aj charakter prípony: ak sa vychádza od prídavného mena, je tu prípona *-iť'*, ale ak sa vychádza od podstatného mena, treba počítať s príponou *-niť'*.

Napokon je tu aj tretí typ, dosť veľká skupina slovies odvodených od základového podstatného mena. Nie je to skupina nová, lebo do nej patrí aj také staré sloveso ako *skrížiť' (meče, zbrane)*, ale predsa len zreteľne odvodené od podst. mena *kríž*. Patrí sem aj sloveso *spárit'* „uviesť, dať do páru". Z ďalších slovies tohto typu možno uviesť napr. *zotročiť'* – „uviesť do stavu otroka", *zobraziť'* – „predviesť v podobe obrazu", *zdaniť'* – „podrobiť dani", *speňažiť'* – „premeniť hodnotu veci na peniaze".

Ako vidieť zo slovotvorných opisov, resp. výkladov významu, nejde tu už o význam „urobiť takým, ako vyjadruje základové slovo", ale o širší význam vyjadrujúci istý všeobecnejší vzťah k základovému menu. Tento význam sa uplatňuje aj v rozsiahlejšej skupine desubstantív odvodených príponou *-niť'*. Patria sem napr. staršie slovesá ako *stvárniť'* – „vyjadriť v istom tvare", *zoštátniť'* – „previesť do majetku štátu" (a novšie *odštátniť'* – „vyňať z majetku štátu"), *zvýhodniť'* – „dať isté výhody", *zdôvodniť'* – „uviesť žiaduce dôvody v prospech niečoho". Z novších slovies sem patria napr. *zohľadniť'* – „vziať do ohľadu, do úvahy" a *zosobniť'* – „pripísať na ťarchu jednotlivej osobe".

Do tohto radu sa zaraďuje aj sloveso *strženit'/stržňovat'*. Na pozadí uvedených slovies má zreteľný význam nie „urobiť tržným", ale „previesť ekonomiku na trhovú, podrobiť zákonom trhu". Inými slovami: jeho slovotvornú štruktúru nemožno vysvetľovať ako *tržný* – urobiť tržným, ale ako *trh* – prispôsobiť trhu. A to nám dovoľuje urobiť záver, že sloveso *strženit'/stržňovat'* zodpovedá slovotvorným pravidlám súčasnej spisovnej slovenčiny a v teórii ekonómie ho možno používať, ak sa ukazuje jeho vhodnosť či potreba.

Ján Horecký

Sanitárny či sanitačný deň?

Na dverách zavretých predajní môžeme zaznamenať tri podoby toho istého oznamu: *sanitný deň, sanitárny deň, sanitačný deň.* Tejto problematike venoval pozornosť už pred desaťročím M. Považaj v bratislavskom Večerníku v príspevku *Sanitárny či sanitačný deň* (29. 8. 1980), no pokladáme za potrebné sa k nej znova vrátiť, lebo bratislavský Večerník predsa pôsobí na obmedzenom území.

Na označenie toho istého javu sa použili tri vzťahové prídavné mená: *sanitný – sanitárny – sanitačný,* ktoré majú spoločný koreň *sanit-* a sú latinského pôvodu (*sanitas* – zdravie). Významovo navzájom súvisia hoci ich slovotvorná štruktúra nie je rovnaká.

Normatívny Krátky slovník slovenského jazyka (1987) uvádza prídavné mená *sanitárny* a *sanitný* (= zdravotnícky).

Prídavné meno *sanitárny* má slovotvorný základ *sanit-* a príponu *-ný.* Jeho základovým slovom je slovo *sanita* s významom „pomocná zdravotná skupina" (porov. Slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej z r. 1979), ktoré sa dnes pociťuje ako hovorové.

Prídavné meno *sanitárny* má slovotvorný základ *sanit-* a príponu *-árny.* Nie je teda odvodené od pomenovania osoby *sanitár* (vojak v zdravotníckej službe, ošetrovateľ; porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 1987), ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, lebo od slovotvorného základu typu *sanitár, mliekár, betonár* sa v slovenčine tvoria prídavné mená príponou *-sky (sanitársky, mliekársky, betonársky).* Prídavné meno *sanitársky* v spojení so slovom *deň* sa ako oznam na dverách predajní nevyskytovalo a v danom kontexte by ani nebolo vhodné.

Na prídavné meno *sanitárny* sme sa pozreli aj do prekladových a výkladových, ako aj náučných českých a ruských slovníkov. Veľký rusko-slovenský slovník (1968) uvádza k prídavnému menu *sanitarnyj* ekvivalenty *sanitný, zdravotný, hygienický,* podobne Veľký rusko-český slovník (1959). Ekvivalent *sanitárny* k českému *sanitární* uvádza iba Česko-slovenský slovník (1981). Ekvivalent *sanitárny* sme našli v slovenských a českých slovníkoch až po skončení 2. svetovej vojny.

Masarykův slovník náučný (1932) má iba podobu *sanitní;* Příruční slovník jazyka českého 5 (1948-1951) uvádza ako frekventované slovo *sanitní* a ako málo používané slovo *sanitární.* Slovensko-český slovník (1967) podobu *sanitárny* vôbec nemá, iba *sanitný.*

Podľa Ožegovovho výkladového slovníka (Slovar russkogo jazyka, 1953) sa prídavné meno *sanitarnyj* vzťahuje na slovo *sanitarija* (= ochrana čistoty a zdravia obyvateľstva). *Sanitárny deň* je teda deň, v ktorom poverení pracovníci robia hygienické, zdraviu prospešné úpravy najčastejšie v predajniach.

Vzťahové prídavné meno *sanitačný* vzniklo zo základového slova *sanitácia*

a prípony *-ný* podobne ako slovo *agitačný* od slova *agitácia, typizačný* od *typizácia* atď. V Slovníku cudzích slov sa uvádzajú tieto významy slova *sanitácia:* 1. činnosť smerujúca k vytváraniu a zabezpečeniu hygienických podmienok, 2. uzdravovanie, uzdravenie. Spojenie *sanitačný deň* chápeme ako deň, v ktorom sa robí sanitácia čiže zabezpečovanie hygienických podmienok. Slovo *sanitácia* uvádza okrem Slovníka cudzích slov aj Slovník spisovného jazyka českého 5 (1989) v podobe – *sanitace* s výkladom „zabezpečování zdravotně nezávadné výroby a spotřeby potravin"; k nemu je pripojené prídavné meno *sanitační.*

Všetky tri prídavné mená *(sanitačný, sanitárny, sanitný)* sú utvorené podľa určitých slovotvorných typov. Dve z nich *(sanitný, sanitárny)* zachytáva aj Krátky slovník slovenského jazyka. Nie je však jasná významová súvislosť slov *sanitný* a *sanitárny* so slovom *sanita.* Ukazuje sa, že podoba *sanitný* súvisí s latinským slovom *sanitas.*

Aj keď podobu *sanitačný* uvádzajú iba niektoré staršie slovníky, javí sa nám v spojení *sanitačný deň* ako najprijateľnejšia, lebo je utvorená systémovo a zachováva zreteľný významový aj formálny súvis s fundujúcim slovom *sanitácia.*

Ľuba Sičáková

SPRÁVY A POSUDKY

Dobrý preklad Kempelenovej knihy

(WOLFGANG VON KEMPELEN: Mechanizmus ľudskej reči. Preložili Slavo Ondrejovič a Peter Ďurčo. Bratislava, Tatran 1990. 248+8 s.)

Preklad knihy Wolfganga von Kempelena, bratislavského rodáka, *Mechanizmus ľudskej reči* vhodne ukazuje našim súčasníkom, že kultúrny život v Bratislave v 18. storočí musel byť na vysokej úrovni, keď v ňom vyrástol taký polyhistor, ako bol práve Kempelen (1734–1804).

Prekladatelia si uvedomili, že majú pred sebou nielen dielo vynikajúcej osobnosti, ale aj príklad vtedajšieho odborného vyjadrovania. Je prirodzené, že základné vlastnosti tohto vyjadrovania zachovali aj pri prekladaní. Za najvýraznejšiu črtu tohto vyjadrovania (a to nielen v nemčine, ale aj v iných jazykoch, teda aj v slovenčine) treba pokladať autorský, individuálny a dosť subjektívny postoj, vyjadrený najmä prvou osobou singuláru (zriedkavejšie plurálu) a častými odkazmi na vlastnú skúsenosť. Tieto vlastnosti ukážeme aspoň na dvoch príkladoch:

Prv než ukončím úvahy o tomto písme, musím vystríhať pred omylmi tých, ktorí by sa chceli pokusmi presvedčiť o správnosti uvedených poznámok. Vyššie sme povedali, že pri B musí byť nos zatvorený. No zatváranie nosa prebieha tak nebadane, že kto nie je zvyknutý na podobné pokusy, obyčajne si myslí, že nos zatvoril, hoci je otvorený, a naopak. Preto odporúčam, aby si pri všetkých týchto pokusoch s písmenom B silno stlačil nos prstami, aby si bol istý, že nijaký vzduch neuniká (138).

Z tej istej teórie som odvodil aj Sch (teda našu hlásku š – J. H.). Keďže znie hlbšie ako S, pokúsil som sa podľa § 79 tejto knihy zväčšiť vnútorný priestor, do ktorého sa má voviesť vzduch. Vzal som malú flautičku, s akou sa hrávajú deti (fig. 3), odrezal som ju v bodoch a – b a na spodný otvor priglejil doštičku (fig. 4 a 5 pri x). Keď som zľahka fúkol tón, zdal sa mi blízky Sch, hoci bol ešte nadmieru piskľavý (fig. 4). Rozhodol som sa preto priestor ešte zväčšiť, znovu som odstránil doštičku x a vsadil do otvoru asi 2 1/2 cólovú zospodu upchatú plechovú rúrku. Ale nedosiahol som nijaký rozdiel a pískanie som neodstránil (22).

V tomto druhom prípade vidieť aj spôsob, ako sa narába s nákresmi, resp. ako sa na ne odkazuje ako na pevne spojenú zložku textu. Zároveň v obidvoch citátoch vidieť, že preklad je verný, zachováva pôvodnú dikciu. Zdá sa, že s prekladom neboli väčšie problémy.

Isté problémy však v tomto preklade tvorí odborná terminológia, v danom prípade anatomická a lingvistická.

Ak sa v úvahách o preklade odborného textu zdôrazňuje (porov. už J. Horecký, O prekladoch odbornej literatúry. Slovenské odborné názvoslovie, 1, 1953, s. 193–195), že termíny sa nemajú prekladať, ale substituovať domácimi termínmi, pri prekladaní staršej odbornej literatúry je situácia zložitejšia.

Na jednej strane sú mnohé termíny známe v príslušnej odbornej literatúre pôvodného i cieľového jazyka a tie treba substituovať. V našom preklade patria do tejto skupiny také anatomické termíny ako *hlasivky, príchlopka, priedušnica,* resp. jazykovedné termíny ako *hláska, samohláska, spoluhláska.* Ale ak v spomenutých dvoch odboroch niektoré termíny zanikli a niektoré vznikli, musí prekladateľ staršie termíny preložiť, najčastejšie v podobe kalku, alebo popri súčasných termínoch použiť aj staršie podoby termínov, najmä ak sa v pôvodnom jazyku vyskytujú aj vtedajšie synonymné termíny. Takýto prípad je napr. pri názvoch zubov: *V každej čeľusti máme spolu šestnásť zubov, v obidvoch teda tridsaťdva. Niekedy je ich menej a niekedy viac. Delia sa na tri druhy, po prvé rezáky alebo hryzáky, po druhé očné, špicáky* (malo byť *špiciaky*) *alebo psie zuby a po tretie stoličky alebo lícne zuby* (98). Pre *larynx* sa neuvádza dnešný názov *hrtan,* ale vtedajšia opisná podoba *priedušnicová hlava,* podobne pre *pharynx pažeráková hlava.* Popri názve *hlasivková štrbina* sa uvádza aj podoba *priedušnicová puklina.* Tieto preklady sú, prirodzene, vhodnými ekvivalentmi za nemecké názvy.

V tejto súvislosti však treba pripomenúť niektoré zbytočné a neodôvodnené varianty. Sústavne sa napr. používa príd. meno *nosový* v spojení *nosový kanál,* ale popri tom príd. meno *nosný* v spojení *nosné dierky* (23). Používa

sa správna podoba názvu *hrdlová príchlopka, chrupka,* ale na s. 61 je *hrdelná príchlopka* a na s. 59 *chrupavkovitý prstenec.*

Dobre sú preložené Kempelenové názvy spoluhlások: *vzdušné* za *Windmittlauter, zvučné* za *Stimmmittlauter* a *vzdušno-zvučné* za *Wind- und Stimmmittlauter.* V úvodnom texte S. Ondrejoviča sa však uvádza podoba *vzdušné* a *zvučné.*

Osobitný problém tvoria termíny *písmeno* a *hláska.* Napriek všeobecne známej skutočnosti, že v Kempelenovej knihe sa nehovorí o písmenách, ale o hláskach, a pod písmenami sa spravidla rozumejú hlásky, rozhodli sa prekladatelia zachovať pôvodnú terminológiu a ekvivalenty *písmeno* a *hláska* používajú podľa znenia v origináli.

Preklad Kempelenovej knihy je rámcovaný dvoma autorskými príspevkami S. Ondrejoviča. V úvode predstavuje v skratke životné osudy W. von Kempelena a podáva obsah knihy. Závažný je záver tejto kapitoly, v ktorom S. Ondrejovič navrhuje interpretovať Kempelenov hovoriaci stroj ako poznávací model a upozorňuje, že aj pri konštruovaní dnešných syntetizátorov reči sa využíva podobný princíp reprodukcie zvukov ako u Kempelena, len sa, prirodzene, pracuje s elektronickými médiami.

V závere pripája S. Ondrejovič poznámky ku knihe, a to troch druhov: jednak bližšie údaje o autoroch spomínaných v Kempelenovej knihe, jednak komentáre latinských textov, resp. úryvkov textov.

Nakoniec upozornenie na dve-tri chyby. Na s. 43 sa ako ekvivalent nem. *Fluss* uvádza lat. *flavius* namiesto správneho *fluvius,* na s. 90 je zmätok v celej poznámke. Uvádza sa tu podoba *glótsa* namiesto *glótta* alebo *glóssa,* skomolené *polyglótse* namiesto *polyglottes* a vymedzuje sa ako *mutarum linguarum peritus* namiesto *multarum linguarum peritus* (znalec mnohých jazykov, nie nemých jazykov). Zmätok je v uvádzaní čísla rodného domu W. Kempelena. V texte sa uvádza č. 20, na obrázku však č. 26. (Podľa informácie od prekladateľa správny je údaj č. 20.)

Vcelku treba povedať, že preklad základnej práce W. von Kempelena je sympatickým počinom prekladateľov i vydavateľstva.

Ján Horecký

Veľkomoravské záhady

(FERKO, M.: Veľkomoravské záhady, Bratislava, Tatran 1990. 192 s.)

Kto sa zaujíma o historickú beletriu, iste postrehol, že v poslednom desaťročí zaznamenala výraznú renesanciu veľkomoravskej tematiky. Plodným autorom v tejto oblasti je Milan Ferko, ktorý vydal ďalšiu publikáciu s tematikou našich najstarších dejín – *Veľkomoravské záhady.* Niektoré kapitoly

z nej vychádzali už predtým v Literárnom týždenníku a vyvolali bohatú diskusiu. Hoci táto knižka tematicky nadväzuje na autorovu beletristickú tvorbu, je odlišná zo žánrového hľadiska. Možno ju charakterizovať ako umeleckopublicistické dopovedania nejednoznačných a sporných otázok – „veľkomoravských záhad", s ktorými sa autor stretol pri štúdiu literatúry a historických prameňov ako podkladov pre svoje romány a dramatické hry (*Svätopluk, Svätopluk a Metod, Veľkomoravská epopeja, Pravda Svätoplukova,* televízna hra *Solúnski bratia*). Preto hádam najvýraznejšou črtou tejto knihy je to, že sa opiera o veľké množstvo odbornej i všeobecnokultúrnej literatúry o Veľkej Morave, domácej a cudzojazyčnej. Citáty z prameňov, odborných článkov a pod. sú zakomponované priamo v texte, čím sa čitateľovi dostáva výber informácií „z prvej ruky". M. Ferkovi slúžia tieto výňatky pri argumentácii v prospech rozmanitých historických hypotéz, teórií a názorov. Takýmto spracovaním autor jednak približuje čitateľovi prácu spisovateľa historickej prózy a zároveň mu umožňuje vidieť mieru, v akej sa skúmaniu veľkomoravskej problematiky venovali a venujú odborníci (historici, jazykovedci, teológovia) a konfrontovať ju s mierou vlastného, individuálneho historického povedomia. Nejeden z čitateľov sa zastaví nad disproporciou medzi svojimi vlastnými minimálnymi vedomosťami získanými v škole a rozsiahlou a pritom u nás dostupnou literatúrou, ktorá jestvuje o veľkomoravskej histórii.

Text publikácie je rozdelený do 31 častí a v každej z nich sa autor venuje istému historickému problému. Zameriava sa predovšetkým na tie problémy, o ktorých historici vedú spory, napr. existencia a zemepisné situovanie Veľkej Moravy, Metodov hrob a pod. Tému zakaždým predznamenáva názov časti majúci podobu otázky, napr. *Slováci sa pôvodne volali Merehani? Slovien, Slovák, ale – Veľká Morava? Veľká Morava bola v Juhoslávii? Začalo sa to za Sama?*

Jadro každej časti tvorí interpretácia príslušných prameňov sprevádzaná autorovým komentárom, jeho „za a proti" jestvujúcemu názoru. O nadväznosti na Ferkovu predchádzajúcu beletristickú tvorbu svedčia tie pasáže, v ktorých autor porovnáva pramenný materiál s vlastným umeleckým spracovaním tak, ako ho ponúkol čitateľovi vo svojej próze a dramatických hrách, pričom vysvetľuje pohnútky a dôvody, ktoré ho viedli k voľbe toho a nie iného riešenia.

Všeobecnejšími znakmi, ktorými sa publikácia M. Ferka vyznačuje, sú subjektívnosť, aktualizácia problematiky a expresívnosť. Tieto črty svedčia o tom, že aj v tomto prípade sa autor prezentuje predovšetkým ako spisovateľ umeleckej literatúry, preto aj napriek bohatým faktografickým údajom nie je táto kniha typickou literatúrou faktu (kde by asi chcela svojím zámerom stáť), ale stojí uprostred medzi pólom beletrie a publicistiky. Iba vďaka tejto dvojpólovosti si však môže autor dovoliť byť prisubjektívny vo vlastnom videní niektorých problémov, napr. čitateľa môže trochu zaraziť jeho isté

presvedčenie o tom, že Metodov hrob nejestvuje, rovnako ako jednoznačne negatívne chápanie postavy biskupa Vichinga, odvážne názory na Metodovu a Gorazdovu ženbu a pod.

Nemožno v krátkej informácii priblížiť a vyčerpať všetko, čo kniha M. Ferka prináša z informačného a poznávacieho hľadiska, pretože jej záber je široký. Cez jednotlivé historické spory a nejasnosti sa M. Ferko síce dotýka života našich veľkomoravských predkov, ale jeho autorská invencia poznamenaná intuitivizmom si všíma v ešte väčšej miere slovenského čitateľa.

Veľkomoravské záhady prinášajú obraz takmer o všetkých stránkach (politických, náboženských, sociálnych, kultúrnych) života našich predkov v období Veľkej Moravy *(Aký bol svet našich predkov? Meno – znameno? Plátno – platiť? Razil Svätopluk mince?)* i pred jej vznikom *(Začalo sa to za Sama? Jestvoval slovanský Panteón?)* vo vzťahu k historickým pomerom v Európe v 5.-11. storočí *(Odpovede pápeža Mikuláša I. na otázky Bulharov);* značná časť knihy je venovaná životu a činnosti Cyrila a Metoda na Veľkej Morave i v medzinárodnom politicko-diplomatickom dianí tohto obdobia. M. Ferko odmýtizúva mnohé zaužívané predstavy, napr. o mierumilovnosti našich národov, o Svätoplukovi ako ideálnom, dobrom panovníkovi, ktoré podľa jeho názoru vznikli v období obrodenia ako protizbraň na nemecké a maďarské imperiálne teórie.

Kniha *Veľkomoravské záhady* je zaujímavá aj z jazykového hľadiska. V literatúre, o ktorú sa opiera, nechýbajú jazykovedné publikácie a štúdie zaoberajúce sa najmä etymológiou starých slovanských zemepisných názvov a osobných mien. Autor najčastejšie využíva výsledky etymologických výskumov J. Stanislava a Š. Ondruša, ale aj neslovanských slavistov. M. Ferko zhŕňa doterajšie poznatky a niektoré témy obohacuje o novšie názory, napr. k názorom o pôvode a význame vlastného mena *Gorazd,* ktorým sa len v našej slavistike zaoberali J. Dobrovský, P. J. Šafárik, J. Stanislav, R. Krajčovič, V. Uhlár a iní, pripája M. Ferko ďalší. Jeho autorom je O. Sulejmanov, ktorý vidí súvislosť s výrazom *goraz* objavujúcim sa v Slove o pluku Igorovom. *Goraz* je podľa O. Sulejmanova kohút, symbol slnka alebo garuda – zázračný vták ohnivák z indoiránskej slovnej tradície. Autor neobišiel ani etymológie obyvateľských mien *Slovien, Slovák, Moravan* a mien veľkomoravských panovníkov. Čitateľ tu nájde aj množstvo citácií zo staroslovienskych jazykových a literárnych pamiatok, ktoré oživujú kapitoly o slovanskom písme a vzdelanosti. Svet našich predkov približuje M. Ferko prostredníctvom archaizovanej lexiky, výrazov, ktoré dnes už málokto pozná, napr. názvy zaniknutých remesiel a remeselníkov *(postoloprti, tlmači),* mier a váh *(zván, putňa, hula, mera, kopa).* Tieto výrazy síce prenikli do názvov našich miest a osád alebo do priezvisk, ale ich všeobecné významy sú zväčša zabudnuté. O rozvinutosti veľkomoravskej dvorskej hierarchie svedčí množstvo hodností, pomenovaní panovníkových pomocníkov a spoločníkov. Celú škálu

dvorských hodností sme prevzali od Byzantíncov, od nás ju zasa prevzali Maďari v uhorskom štáte, napr. *udvarnok – nádvorník, asztalnok – stolník, pohárnok – pohárnik.*

Svoj vzťah k jazyku dáva M. Ferko najavo nielen cez spomínané témy, ale aj výberom osobitných jazykových prostriedkov. V jeho slovníku sa občas mihnú zastarané a zriedkavé výrazy, ktorých sa však autor pre ich ľrečitosť nerád zrieka, napr. *ľúbenica, príložnica, zaodev, priezvedy.* Výrazy zo staršej slovnej zásoby volí úmyselne, vysvetľuje ich význam a pripomína ich súčasníkovi, napr. výraz *igric, nešpory* a pod.

Knižka M. Ferka vychádza v čase, keď sa opäť a trochu iným pohľadom dívame na našu históriu, teda aj na „kolísku" česko-slovenskej štátnosti a na účasť a význam sv. Cyrila a Metoda na jej duchovnom rozvoji. Treba dúfať, že ju čoskoro bude možno porovnať aj s názormi autorov, ktorí boli nášmu čitateľovi doteraz neprístupní. Okrem toho táto knižka môže byť dobrou pomôckou v škole, v ktorej (nechceme zovšeobecňovať) sa otázky Veľkej Moravy vysvetľovali často veľmi zjednodušene a jednoznačne (alebo sa obchádzali) a poznatky žiakov o tomto období našich národných dejín sa obmedzovali na legendárny príbeh o dobrom a mocnom panovníkovi Svätoplukovi, o jeho prútoch a o Konštantínovi a Metodovi, ktorí nám priniesli písmo a vzdelanosť, pravda, podľa možnosti vyzlečení zo svojich mníšskych a kňazských rúch.

Ingrid Hrubaničová

Slovník diabetologickej terminológie

(BERGIS, K. – DROST, H.: Slovník diabetologickej terminológie. Z angličtiny preložila A. Šofránková. Bulletin KÚNZ Košice, roč. *14,* 1989, č. 11, s. 19–48, č. 13 s. 29–58, roč. *15,* 1990, č. 1, s. 33–58, č. 2, s. 20–53)

V roku 1988 vydalo renomované západoberlínske vydavateľstvo Walter de Gruyter prácu *Dictionary of Diabetes Terminology.* Doc. Šofránková z košickej lekárskej fakulty tento slovník so súhlasom vydavateľa preložila a uverejnila na pokračovanie v Bulletine KÚNZ Košice.

Práca sa nazýva slovník terminológie, ale v podstate ide o výkladový slovník z oblasti diabetológie niekedy s relatívne obšírnymi výkladmi. V predhovore síce autori píšu, že slovník je určený nielen lekárom, ale aj diabetikom a ich rodinám, ale podľa nášho názoru používaním čisto medzinárodnej odbornej terminológie je slovník zrozumiteľný len odborníkom (napr. termín *cukrovka* sa v slovníku vôbec nevyskytuje, používa sa dôsledne medzinárodný termín *diabetes*).

Jednotlivé heslá sa začínajú výstižnými definíciami, sú zaradené abecedne v poradí prívlastok – substantívum, ale niekedy aj v opačnom poradí, čo

slovníku možno vyčitovať, napr. *diabetická kóma,* ale aj *nefropatia diabetická, depotný inzulín, dlho účinkujúci,* ale aj *dlhotrvajúci diabetes.* Nejednotný bol v tom už originál.

V závere sa môžeme zoznámiť s osobnosťami, ktoré sa zaslúžili o diabetológiu a dozvieme sa aj o pôvode niektorých diabetologických termínov, napr. termín *diabetes* pochádza od Aretaia z Kappadacie (1. st. n. l.), prívlastok *mellitus* (medovosladký) zaviedol do lekárskej terminológie John Rollo (1755–1809), termín *inzulín* pochádza z r. 1939 od Jeana de Meyera.

Vplyv anglického originálu cítime pri spojeniach *inzulín deficientný diabetes, inzulín rezistentný diabetes, inzulín dependentný diabetes* (raz sme však našli aj podobu *inzulín – independentný*). Pri týchto výrazoch, ktoré sa v diabetologickej literatúre bežne používajú (pozri napr. Rácz, O. a kol.: Glykohemoglobín. Martin, Osveta 1989, ale tu vždy vo forme *inzulíndependentný*), prichádzajú do úvahy aj slovenské ekvivalenty. Sama autorka striedavo používa výrazy *inzulín dependentný, inzulín independentný* a slovenské *závislý od inzulínu, nezávislý od inzulínu,* pri ostatných však nemá slovenské ekvivalenty. *Inzulín rezistentný* by sme mohli prekladať ako *odolný voči inzulínu, inzulín deficientný* ako *z (absolútneho) nedostatku inzulínu.*

Nerozumieme vete *Liečebnou metódou voľby je enukleácia* (III, s. 36), namiesto *zjavenie sa diabetu* by bolo lepšie *objavenie sa diabetu.* Tieto drobnosti však nekazia vcelku veľmi dobrý dojem z pekného a užitočného prekladu.

Škoda len, že slovník vyšiel v takej podobe, zaiste by si bol zaslúžil vydanie so širším dosahom. Výhodou toho je azda to, že sa preklad dostal k záujemcom rýchlo.

František Šimon

SPYTOVALI STE SA

Aj majster tesár sa utne? – M. J. z Bratislavy nám napísala: „V dennej tlači som sa stretla s takýmto nadpisom jedného z článkov: *Aj majster tesár sa utne.* Je tento nadpis jazykovo správny? Ak nie, čím ho nahradiť?"

Otázka, na ktorú sa naša čitateľka spytuje, sa dotýka širšej problematiky frazeologizmov, s ktorou sa často pasujú najmä redaktori a prekladatelia umeleckej literatúry.

Predovšetkým treba povedať, že frazeologizmus *Aj majster tesár sa utne* v slovenčine neobstojí jednak preto, že v slovenčine nemáme sloveso *ut'at' sa,* a jednak preto, že ide o mechanické prevzatie českého frazeologizmu *I mistr tesař se utne.* Táto frazeologická jednotka patrí medzi frazeologizmy

vlastné jednému jazyku, ktoré sú jedinečné a doslovne nepreložiteľné; keby sa totiž doslovne prekladali z jedného jazyka do druhého, stratila by sa práve ich jedinečnosť a boli by obsahovo nevýrazné. V takých prípadoch sa postupuje inak: obsah frazeologickej jednotky daného jazyka sa v inom jazyku vyjadruje frazeologickou jednotkou s inými lexikálnymi komponentmi. Porov. napr. nem. *Morgenstunde – Goldenstunde,* čes. *Raní ptáče dál doskáče* a slov. *Kto včas ráno vstáva, Boh ho požehnáva.*

Podľa toho ani český frazeologizmus *I mistr tesař se utne* nemožno poslovenčiť tak, ako je to v titulku z dennej tlače. Treba nájsť jeho slovenský ekvivalent. V Česko-slovenskom slovníku (Bratislava, Veda 1979) sa na s. 214 uvádzajú tieto slovenské ekvivalenty spomenutého frazeologizmu: *Aj dobrému kocúrovi myš ušmykne. – Kôň má štyri nohy, a predsa sa potkne.* – Obidva nájdeme aj v Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974) a v Zátureckého Slovenských príslovia, porekadlách a úsloviach (Bratislava, Tatran 1975), kde je na s. 467–468 až 18 slovenských frazeologizmov s významom „každý sa môže pomýliť". Zväčša ich možno pokladať za ekvivalenty uvedeného českého frazeologizmu. Z menej známych spomenieme: *I ten najmúdrejší môže schybiť. – I kňaz na kancli sa pomýli. – I múdremu voly ujdú. – I za tisíc dukátov paripa sa potkne. – Pridá sa to každému. – Niekedy aj starý tkáč pomoce.* Rovnako známe sú frazeologické jednotky *Aj najlepšej kuchárke niekedy zápražka prihorí. – Aj najlepšej kuchárke niekedy z hrnca vykypí. – To sa stane aj ženatému.*

Uviedli sme len niekoľko frazeologických jednotiek, ktoré sú slovenskými ekvivalentmi českého frazeologizmu *I mistr tesař se utne.* Je ich však oveľa viac, a tak nájsť ten najprimeranejší je už len vecou dôslednej, presnej práce, času a jazykového citu.

Katarína Hegerová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 25, 1991, č. 1. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 90—, jednotlivé čísla Kčs 9—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Tlačí Tlačiareň LEV, štát. podnik, Ružomberok v jan. 1991. Rukopis odovzdaný do tlače 17. 10. 1991. Registr. zn. F-7050.

Distributed by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P. O. B 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991

Cena Kčs 9,—